

Před oponou / za oponou a proti proudu
Gerlinda Šmausová/Smaus, 13. 12. 1940 – 1. 6. 2022*

Mnohým studentkám a studentům genderových studií a sociologie i kolegyním a kolegům v České republice předala Gerlinda Šmausová jedno ze svých životních kréd: „Nic si z toho nedělejte, že plavete proti proudu, po proudu totiž plave jenom mrtvá ryba.“ U ní nastolování neortodoxních i nepohodlných témat plynulo jak z loajality k vědecké metodě a tvořivosti sociologického tázání, tedy že ke každému problému je potřeba přistoupit nejprve pojmenováním jeho částí sociologickými kategoriemi a ty poté podrobit kritickému prozkoumání, tak z její životní zkušenosti, v níž nemohla jinak, než neustále kriticky srovnávat a vyhodnocovat přinejmenším dvě rozdílné perspektivy. Již od dětství totiž musela neustále konfrontovat své dvojí kulturní dědictví – české a německé – v životě v českém pohraničí po druhé světové válce. K další kvalitativní fázi srovnávání těchto dvou kultur – a vyrovnávání se s nimi – došlo po její emigraci na druhou stranu „železné opony“ do Sárska ve Spolkové republice Německo po okupaci Československa vojsky Varšavské smlouvy v srpnu 1968. Třetí fáze nastala, když se na samém konci 20. století rozhodla profesně přesídlit zpět do České republiky. V každém z těchto životních zlomů reflektovala nejen kulturní rozdíly, ale i společenské systémy, respektive systémy vzdělávání, vědecké kultury a genderových vztahů.

Za dobu trvání své vědecké dráhy se Gerlinda Šmausová věnovala především tématům z oblasti kritické kriminologie, sociologie a feministické a gen-

Gerlinda Šmausová

© André Baratta

* Část tohoto textu vyšla jako součást publikace Oates-Indruchová, L. 2011. „Feministická a genderová teorie v trajektorii jedné vědecké biografie.“ Pp. 9–15 in L. Oates-Indruchová (ed.). *Tvrdší myšlenky: od feministické kriminologie k teorii genderu* (Publikace na počest Prof. Gerlindy Šmausové). Praha: Sociologické nakladatelství (SLON). Pro publikaci zde byl text přepracován a doplněn spoluautorem a spoluautorkou. Přetištění se svolením Sociologického nakladatelství (SLON). K ocenění životního díla Gerlindy Šmausové viz též Dopita, M. 2010. „Jubileum Gerlindy Šmausové/Smaus.“ *Sociologický časopis / Czech Sociological Review* 46 (5): 829–831. Dostupné z: <https://sreview.soc.cas.cz/pdfs/csr/2010/05/08.pdf>.

derové teorie. V Německu patří k zakládajícím osobnostem kritické kriminologie a feministické kritické kriminologie, v České republice především k vůdčím osobnostem teorie genderu. Přestože její vědecké práce publikovaly prestižní mezinárodní časopisy a vydavatelství, nevyhýbala se ani příspěvkům do alternativních publikací, které usilovaly o povzbuzení diskuse do té doby marginálních témat či o vnesení inovativních a vyzývavých perspektiv na témata zavedená. Její publikace v České republice pak charakterizuje především snaha o uvedení mezinárodních diskusí a teoretických přístupů do českého polistopadového prostředí.

Gerlinda Šmausová vystudovala v šedesátých letech obor „Osvěta a vzdělávání dospělých“ se specializací „Sociologie kultury“ na Fakultě osvěty a novinářství Univerzity Karlovy v Praze. Do Spolkové republiky Německo odešla rok po promoci a tam na Sárské univerzitě pokračovala postgraduálním studiem sociologie, sociologie práva a kriminologie a získala doktorský diplom v roce 1974. Hned několik týdnů po příchodu na Sárskou univerzitu získala místo asistentky nejdříve na katedře sociologie Filozofické fakulty a později na Institutu pro právní a sociální filozofii Právnické a ekonomické fakulty. Na tomto institutu pak získala pozici vědecké pracovnice a v roce 1975 samostatné vědecké pracovnice, kterou zastávala až do odchodu do raného důchodu v roce 2001. Výjimečnost jejího postavení vynikne, uvědomíme-li si, že když nastoupila, byla jednou z pouhých čtyř asistentek na celé fakultě. Možná také proto se „odvážila“ vytáhnout již napsaný obsáhlý rukopis ze zásuvky teprve po několika letech a podat jej jako habilitační spis v oboru sociologie až v devadesátých letech. Privátní docentkou sociologie byla na Filozofické fakultě Sárské univerzity jmenována v roce 1997 a profesorkou sociologie na Masarykově univerzitě v Brně v roce 2001 – teprve druhou ženou-profesorkou v tomto oboru v České republice.

Odchod do raného důchodu v Německu zvolila Gerlinda Šmausová proto, aby se mohla vrátit zpět k odborné práci v České republice. Tento krok byl logickým vyústěním jejího profesního vývoje od počátku devadesátých let, kdy prakticky ihned po listopadovém převratu začala organizovat studijní a výměnné pobyty v rámci programu TEMPUS pro české vysokoškolské vyučující i studující na Sárské univerzitě. Měla v této činnosti již bohaté zkušenosti z předchozí dekády, kdy byla jednou z autorek koncepce pro „Common Study Programme on Criminal Law and Critical Criminology“, jehož centrem byla Sárská univerzita a jehož se účastnily další západoevropské univerzity. Dnes je až příliš snadné zapomenout, jak zásadní přínos znamenal v prvních polistopadových letech pro další odborný vývoj badatelek, badatelů a studujících z České republiky pobyt na zahraniční univerzitě s knihovnou vybavenou nejnovější vědeckou literaturou, s možností pozorovat tamější metody vedení seminářů a přednášek, podílení se na odborných debatách a účasti na dalších aspektech akademického života „západní“ vzdělávací instituce. Z dnešní perspektivy ale naopak vyniká úsilí a motivace tehdy vložená do akademických výměn. Dnes se akademický výkon stále více měří jen opublikovanými pracemi, přičemž pedagogická práce

ustupuje do pozadí a mezinárodní spolupráce, která nemá okamžitě viditelný výzkumně publikační potenciál, je dokonce často nežádoucí. Organizování akademických výměn s „Východem“ znamenalo pro jejich iniciátory a iniciátorky práci navíc, práci, kterou pro vlastní kariérní růst nepotřebovali, která nezaručovala, že jim kdy přinese nějaký osobní odborný prospěch, a přesto jí věnovali svou energii a čas.

Na české akademické půdě začala Gerlinda Šmausová znovu působit v roce 1999. Po krátkém působení na Pedagogické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci přešla na katedru sociologie a andragogiky tamní Filozofické fakulty, kde převzala vedení doktorského studia, jehož obsah zaměřila na četbu zásadních sociologických děl, a i po opuštění jeho garantování v něm jako emeritní profesorka působila až donedávna. Vždy byla angažovanou, přísnou „strážkyní“ jeho kvality. Řadu let zde stála v čele oborové rady, významně se podílela na získání či prodloužení akreditace pro doktorské studium i habilitační a jmenovací řízení v oboru sociologie. Mnoho studujících dovedla k úspěšnému absolvování doktorského studia – jako školitelka i jako vedoucí disertačních kolokvií. Byla vědeckou i přátelskou oporou svým mladším kolegyním a kolegům na jejich akademické dráze.

Doktorské studium sociologie pod vedením Gerlindy Šmausové získalo jasný řád s přesnými termíny a seznamy titulů k četbě a přesně mířenými otázkami na filozofickou tradici/vědecký původ či původní diskurs studovaných sociologických teorií, koncept společnosti v nich obsažený, vymezení předmětu dané sociologické teorie a výzkumu. Opominuta nezůstala analýza nejdůležitějších pojmů jednotlivých teorií, jejich axiomů. Speciální pozornost věnovala souvislosti mezi diskutovanou teorií a možnými metodologickými přístupy a manifestní a latentní hodnotovou orientací autora textu. V závěru pak přišla reflexe teoretické orientace a metodologického přístupu pro vlastní disertační práci. Jednalo se vždy o hodiny naplněné konstruktivní diskusí spějící k hlubšímu porozumění sociologii, a to zejména té, která nebyla primárně spjata s tématy disertačních prací studujících, ale pomohla jim zaujmout pozici v teorii pro ukotvení vlastního výzkumu. Otázky po významu používaných pojmů v disertačních pracích a požadavky pro jejich překlad do sociologických pojmů byly součástí metamorfózy studujících v doktorky a doktory sociologie. Věta, že každá doktorandka, každý doktorand musí při finalizaci práce „zabít“ svého školitele, zní absolventům doktorského studia dodnes.

V letech 2000–2009 přednášela také na katedře sociologie nově založené Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Tam jí kromě příspěvku k vybudování doktorandského studia sociologie bude navždy patřit autorství a zásluha o vybudování oboru genderových studií s akreditací pro bakalářské studium od roku 2004: od sestavení struktury a podstatné části kurikula po původní personální obsazení a nasměrování výzkumné agendy v prvních letech existence oboru. I zde odvedla obrovský kus školitelské a mentorské práce především svým mladším kolegyním na oboru genderových studií.

S Gerlindou Šmausovou ztrácí česká sociologie a česká genderová studia teoretickou klasickou školu v tom nejlepším slova smyslu: s širokým rozhledem, originalitou myšlenky, ale zároveň domýšlející každou tezi do nejmenších důsledků.

Libora Oates-Indruchová, Miroslav Dopita, Dana Sýkorová